

زبان دیاں قسماں

Types of Languages

* Dr. Ahmad Shahzad

Lecturer in Punjabi, Govt. Graduate College, Civil Lines, Lahore

** Saba Khan

Lecturer in Punjabi, Govt. Associate College (W), Mustafa Abad, Lahore

Abstract:

This research article intends to discuss different aspects of a language in detail. As we understand that a language plays a vital role in every aspect of life because of its peculiar characteristics, a language has many folds. Linguists have described many aspects within a particular language. Some of the major features are that a language is used for general communication, secondly, a language also fulfills the literary requirements of a society, journalistic and mystic writing requires a different choice of diction inside a language. Moreover, there is a secret language, class determining language symbols and features that determine a language being dead or alive. A language lives on the basis of its use in literature produced and the amount of modern knowledge it contributes. A civilization can keep its language alive by using it as a primary source of communication.

Keywords: Types of Languages, Communication, Civilization, Symbols.

زبان اک اجسیا ذریعہ اظہار اے جہدے ذریعے اسیں اپنی حیاتی دے دن رات کم کرنے آں۔ کسے نے زبان نوں لفظی آوازاں دا مجموعہ، کسے نے روایتی علامتاں دا نظام کسے نے ہامعنی لفظاں دا مجموعہ اکھیا اے۔ ایسے دے وچ وی کوئی شک نہیں اے کہ انسان داسب توں زیادہ تعریف دے قابل متھیا جان آلا کم زبان ای اے۔ یعنی انسان نے اپنی لمی تاریخ وچ جسڑی شے سب توں چنگی سکھی اے اوہ زبان اے۔ حیاتی دے ہر شعبے وچ زبان اڈواڈ طریقے نال کم کردی نظریں پیندی اے۔ اپنیاں خصوصیتاں دی وجوں زبان دیاں وی کئی قسماں نیں۔ پروفیسر آل احمد سردار زبان دیاں تن قسماں دسدے نیں:

”ایک کاروباری زبان، دوسری ادبی زبان اور تیسری علمی زبان۔ کاروباری زبان میں معنی کی ایک ہی سطح ہوتی ہے۔ ادبی زبان میں لفظ کا تخلیقی استعمال شاعری میں اور تعمیری استعمال نثر میں ہوتا ہے۔ علمی زبان میں اظہار منطقی ہوتا ہے۔ جس میں حقیقی مفہوم ادا کرنے پر توجہ ہوتی ہے۔ کاروبار کی زبان میں اظہار منطقی ہوتا ہے، جس میں حقیقی مفہوم ادا کرنے پر توجہ ہوتی ہے۔ کاروباری زبان میں سیدھے سادے خیال میں اور فوری مطلب کو ادا کرنے کی کوشش ہوتی ہے۔ علمی زبان میں پیچیدہ سے پیچیدہ خیال کو اس طرح سے ادا کیا جاتا ہے کہ وہ ذہن کو روشن کر دے۔“ (۱)

انجے ای فریڈینڈ ڈی ساسور نے زبان دیاں کجھ قسماں دیاں نیں: (۲) پہلی قسم نوں اوہنے پارول Parole کہیا اے۔ ایہ اک بندے دے سارے واقعی ملفوظات نوں اکھدے نیں۔ ایہ بالکل انفرادی شے اے سماجی نہیں۔ بندے دی جیویں تے جسڑی مرضی ہووے بول سکدا اے ایس لئی ایہدا مطالعہ نہیں کیتا جاسکدا۔ دوجی قسم اوہنے دی کہ سارے بولن آکیاں دے ”پارول“ نوں اک تھان اکٹھا کر دیے تاں اک پاسے انفرادی گل بات دا مجموعہ ہووے گی تے دوجے پاسے اوہناں اُتے گرامر دیاں پابندیاں وی ہون گئیاں۔ فرد بولیاں دے ایس مجموعے نوں ”لاگ“ (Langage) اکھدے نیں۔ لاگ گاڑ وچ وی ایکٹا پیدا نہیں ہوندا ایس لئی ایہدا وی سائنسی مطالعہ ممکن نہیں۔ تیجی قسم ساسور نے دی کہ جدوں اسیں لاگ گاڑ وچوں لوکاں دا عنصر کڈھ دیے تاں اوہ حصہ رہ جاوے گا جہدے وچ آؤن والے بارے صحیح خبر نہیں دتی جاسکدی سی۔ جسڑا کجھ بچے گاؤہنوں ”لانگ“ (Langue) کہواں گے۔ دوجے لفظاں وچ لاگ گاڑ وچوں پارول نوں کڈھ دتا جاوے تاں جو کجھ بچے گاؤہ ”لانگ“ ہووے گا۔ اگر ایس زبان دے بولن آکیاں نوں گل بات کرنی ہووے تاں اوہ گرامر دیاں پابندیاں نوں سامنے کیویں بولن گے ایہدا ناں لانگ اے۔ ایہہ ہر بندے دے ذہن وچ موجود ہوندا اے لاگ گاڑ تے لانگ دی ایہ ونڈ فلسفیانہ بوہتی اے تے عملی گھٹ بن اسیں زبان دیاں کجھ ہور سرکڈھویاں قسماں دیکھنے آں:

عمومی زبان:

جسڑی زبان عام گل بات وچ ورتندی ہووے اوہنوں عام زبان کیا جاندا اے۔ عمومی زبان دے بولن آلے ہر سماج وچ بوہتی گنتی وچ ہوندے نیں ایس لئی عمومی زبان دا ورتاواوی بوہتا ہوند اے۔ ایس لئی ایہ اکثر دیکھیا گیا اے کہ ادبی تے علمی زبان لکھن تے بولن آلے وی عمومی زبان دے سہارے اپنی گل دو جیاں تیکر اڑاندے نیں۔ عمومی زبان خواص سے لے کر عام آدمی تک استعمال کرتا ہے۔ بڑے بڑے شاعروں کے وہی شعر زبان زد عام ہیں جنہیں عمومی زبان کے قریب ہونے کا بشرف حاصل ہوا، ان میں شعریت اور غنائیت تو ہے مگر ادبی زبان کی سی پیچیدگی اور رنگینی و رعنائی نہیں بلکہ وہ سیدھے عام لوگوں کے دلوں میں اتر جاتے ہیں، ادبی زبان یا شعری زبان کو سمجھنے کے لیے بعض اوقات لغات یا فرہنگوں کی ضرورت پڑتی ہے۔ جبکہ عمومی زبان میں ایسی کوئی الجھن پیدا نہیں ہوتی۔ (۳)

ادبی زبان:

ادبی حوالے نال زبان نوں لکھتی تے تقریری روپ وچ ونڈیا جاندا اے۔ اک گھیر انثر دا اے تاں دو جا شاعری دا۔ ایس گل توں وی کوئی انکار نہیں کر سدا کہ نثری زبان تے شعری زبان اک دو بے توں بوہت وکھریاں ہوندیاں نیں۔

اس سے کس کو انکار ہو سکتا ہے کہ شعر کی زبان نثر کی زبان سے اور بول چال کی زبان علمی تصنیف کی زبان سے ممیز ہوا کرتی

ہے۔ (۴)

ادبی زبان راہیں لکھن آلا شعری صورت یاں نثری صورت دونوں وچ اک اچھی تصویر پیش کردا اے کہ پڑھن آلا حیران رہ جاندا اے ڈاکٹر وزیر آغا علمی نے ادبی زبان دے حوالے نال لکھدے نیں:

ایک اچھے ادیب کا کام ہے کہ وہ اپنے تخلیقی عمل میں پہلے تو لفظ کو اس کے مروج مفہوم سے نجات دیتا ہے اور پھر ایک جادو گر کی طرح اسے ایک نئے تازہ اور زرخیز مفہوم سے منسلک کر دیتا ہے مگر یہ مفہوم کوئی پہلے سے طے شدہ نظریہ نہیں

ہوتا۔ (۵)

ادبی زبان اکو ویلے وچ تخلیقی طاقت، فنکارانہ مہارت تے عنصری حقیقت نال بھری ہوندی اے۔ جہدی وجوں اوہ بندے دے ذہن تے احساساں لئی کچھویں ہوندی اے۔

ادبی زبان انسانی ذہن اور احساسات کے مابین کشاکش کی عکاسی کرتی ہے۔ (۶)

علمی زبان:

دنیا وچ اڈاڈ شعبے چل رہے نیں۔ نویاں زمانیاں وچ نویں علم سامنے آجاندا اے۔ علمی زبان وچ لفظ معلومات دی ترسیل، متھے ہوئے نظریے یاں مفہوم لئی ورتیندے نیں۔ پر اوہناں وچ استعارہ، تشبیہ اور تاوا تے احساساں تے جذبیایں دی عکاسی ایس انداز وچ نہیں ہوندی جیویں کہ ادبی یاں شعری زبان وچ۔ علم کسی ایک چھوٹے سے دائرے یا مضمون کا نام نہیں ہے۔ وقت کے ساتھ ساتھ علوم کا دائرہ کار اس قدر وسیع ہو چکا ہے کہ ان پر دسترس حاصل کرنا کہ ایک انسان کے بس کی بات نہیں ان تمام علوم میں جو زبان استعمال ہوتی ہے وہ علمی زبان کہلاتی ہے۔ (۷)

زنانہ تے مردانہ زبانان:

اساڑا معاشرہ کئی طبقیاں وچ ونڈیاں ہويا اے، جہدے وچ بال جوان، بڈھے، سوانیاں وغیرہ شامل نیں۔ ایہ وی اساڑے معاشرے دی حقیقت اے کہ بندیاں تے سوانیاں دے ماحول وچ جنم توں لے کے موت تک واضح فرق رہندا اے۔ ایہو کارن اے کہ سوانیاں تے بندیاں دی زبان وچ وی ہمیش توں اک فرق رہیا اے۔ شان الحق حق لکھدے نیں:

ہمارے ہاں لڑکوں کی بولی تو عین طفلی ہی میں ماں کی بولی سے مختلف ہو جاتی ہے۔ زنانه اور مردانه بولی میں واضح امتیاز تھا اور

یہ صرف واحد متکلم کے لیے مونث یا مذکر صیغوں کا اختلاف نہ تھا، پورے طرز کلام پر حاوی تھا۔ اب بھی یہ امتیاز کسی حد تک باقی ہے۔ زندگی کے مختلف شعبوں میں عورتیں جس قدر مردوں کے دوش بدوش آتی جائیں گی یہ امتیاز کم سے کم ہوتا جائے گا۔ (8)

سوانیاں دابوہتا ویلا سوانیاں نال لنگھدا اے۔ بوہت سارے اجے کم ہوندے نیں جمنیاں دا تعلق سدھاسواں صرف سوانیاں نال ہوند اے۔ بندیاں دا ایہناں معاملیاں نال کوئی سمبندھ نیں ہوند۔ ایہو فرق اوہناں دی زبان وچ وی سامنے آؤندا اے:

عورتیں مردوں سے الگ ہی بولتی ہیں ان کے لغات، محاورے، لہجے، روزمرے، دعائیں، بدعائیں، کوشے، قسمیں اور اسالیب بیان بالکل بدلے ہوئے ہوتے ہیں۔ وجہ یہ ہے کہ وہ مردوں کے مقابلے میں زیادہ قدامت پرست ہوتی ہیں۔ (9)

بندے دے بولن چلن تے سوانی دے بولن چلن وچ بوہت فرق ہوند اے۔ بندیاں دی گل بات عام طور تے روایتی، اوکھی تے رعب آلی ہوندی اے جدوں کہ سوانیاں دی گل بات وچ سلامت، رسائی، سادگی، مٹھاس تے نرمی ہوندی اے۔ ایہدے علاوہ بندیاں دی نسبت سوانیاں دی گل بات وچ شرم، حیا، لحاظ، خوف ڈر بوہتا ہوند اے۔

”عورتوں کی زبان بہت زیادہ شستہ پاک و صاف اور شیریں ہوتی ہے نسبتاً مردوں کے اُن کا انداز بیان زیادہ اثر پذیر ہوتا ہے جس کی وجہ یہ ہے کہ عورتیں ایک محدود ماحول میں سانس لیتی ہیں اور نجی واقعات ان کی زندگی میں اہم حصہ لیتے ہیں۔ محدود فضا میں رہنے کی وجہ سے باہر کے ماحول کا اثر ان کی زبان پر نہیں پڑتا۔“ (۱۰)

اشاریاں دی زبان:

اشاریاں دی زبان مڈھ توں انساناں دی نسل وچ موجود رہی ہے۔ اپنی گل سمجھاؤں لئی ہر انسان ہر روز ضرور کوئی نہ کوئی اشارہ کر دے۔ ایہ اک وکھری بحث اے کہ ایہ زبان کتھوں تیکر فائدہ مند اے یاں کتھوں تیکر سکارا لایمنوں زبان سمجھدے نیں یاں نہیں۔

اس میں کوئی شک نہیں کہ اشارے تمام لسانی ضروریات کو پورا نہیں کرتے، مدعا کی ترسیل کے تمام تقاضے نہیں نبھاسکتے۔ ان میں وہ خوبی، وہ تنوع نہیں ہے جو تحریری اور تقریری زبان میں ہوتا ہے۔ جو شخص یا چیز موجود نہیں ہے اس کے بارے میں اشاروں میں سمجھنا بہت مشکل بات ہے۔ (۱۱)

ایہدے وچ تاں کوئی شک نہیں کہ اشارہ کدی وی زبان دے برابر نہیں ہو سکدا۔ لیکن ایہناں دی اک اپنی تھاں اے تے اپنی تاریخ اے جہدے توں انکار نہیں کیتا

جاسکدا۔

اشارے اور بولی میں بڑا فرق ہے اور یہ بالکل اسی ایک بات سے جانا جاسکتا ہے کہ اشارے کا ناتا آنکھ سے اور بولی کا ناتا کان سے ہے اندھے کو اشارہ اور بہرے کو بول کام نہیں دیتا۔ یہ دونوں من کی بات بتانے کے دوالگ الگ ڈھنگ ہیں اس لیے اشارہ اور بول ایک میل میں نہیں گنے جاسکتے پھر یہ بھی سوچنے کی بات ہے کہ ایسے سماں میں جو بس اشارے ہی کر سکتا تھا بولی کس سے سیکھی جاسکتی تھی۔ میری سمجھ میں تو اشارے اور بولی دونوں کے دونوں انسانی سماں میں سداسے ساتھ ساتھ چلے آ رہے ہیں۔ اس لیے انھیں ایک دوسرے کے آگے پیچھے سمجھنا یا ایک کو دوسرے کا نکاس ٹھہرانا بہت بڑی بھول ہے۔ (۱۲)

اکثر اُنچ ہوند اے کہ جدوں انسان لفظاں راہیں اپنے سارے خیال نہیں اڈاسکدیاں اپنی گل پوری نہیں کر سکد تاں اوہ اشاریاں نوں زبان وچ شامل کر لیند اے تاں جے گل پوری ہو سکے۔ ایس لئی سکارا لایمنوں اظہار دا ذریعہ تاں مندے نیں پر زبان دا حصہ نہیں مندے۔

لیکن بات کچھ زیادہ ٹھیک نہیں ہے کہ زبان کے ساتھ حرکتوں اور اشاروں کو بھی شامل کر لیا جائے بلکہ بہتر ہوگا کہ اسے

صرف آوازوں سے پیدا ہونے والی حرکتوں اور اشاروں اور علامات تک محدود نہ رکھا جائے، اشارے وغیرہ اظہار کا ذریعہ ضرور نہیں مگر انہیں زبان کا جزو نہیں بنانا چاہیے۔ (۱۳)

لوکائی دی زبان:

زبان دا سمبندھ ہمیش توں لوکائی نال رہیا اے۔ ایہدے وچ وی کوئی شک نہیں اے کہ خاص لوکاں تے عام لوکاں دی زبان وچ ہمیش کجھ نہ کجھ فرق رہیا اے۔ زبان اوہ ای اگے ودھدی پھلدی اے جنہوں عام لوکائی دی مدد حاصل رہی۔ جسڑیاں زبان خاص لوکاں یاں طبقے تیکر محدود رہیاں اوہ اخیر اک دن منڈیاں گئیاں۔ عام بول چال دی زبان دا صرف اک ای کارن ہوندا اے کہ اپنی گل اگلے بندے تیکر اپڑ ادتی جاوے لوکائی دی زبان وچ بوہتا گرامر دا خیال وی نہیں رکھیا جاندا۔ عام گفتگو کی زبان میں شعری اظہار کا معمول بننے کی صلاحیت بہت کم ہوتی ہے۔ کہ عام حالات میں زبان کا استعمال محض مدعا کی ترسیل کے لیے ہوتا ہے۔ (۱۴)

پرچہ کاری دی زبان:

پرچہ کاری دا شعبہ اک وڈا کیوس رکھن آلا شعبہ اے۔ جہدا تعلق خاص لوکائی دے نال نال عام لوکائی دے نال وی اے۔ خاص لوکاں دی نسبت اخبار پڑھن آلیاں وچ عام لوکاں دی گنتی بوہتی ہوندی اے۔ ایس لئی آہر کیتا جاندا اے کہ صحافتی زبان نوں علمی یاں مکمل طور تے ادبی زبان نہ بنایا جائے۔ صحافتی زبان دراصل Language of demand ہے۔ صحافتی زبان دراصل کرائے کی زبان ہے یا اپنے قارئین سے ادھار لی گئی زبان کیوں کہ صحافتی اپنے پڑھنے والے کا پابند ہوتا ہے۔ اخبار میں صحافی کی مرضی کی زبان نہیں لکھی جاتی۔ اخباری تحریر میں اس بات کا خیال رکھا جاتا ہے کہ پڑھنے والا ایک لمحے کے لیے کسی تناؤ کا شکار نہ ہو۔ (۱۵)

پرچہ کاری وچ دو جیاں زبانیں توں خبراں لیندے ہوئے صحافی کئی واری اسے زبان دا لفظ ای ورت رہے ہوندے نیں حالانکہ اوہدا مترادف لفظ اپنی زبان وچ موجود ہوندا اے۔ انج ای کئی واری زبان دا ادبی مذاق تے اوہنوں وگاڑن دی وی کوشش کیتی جاندی اے۔

اخباری لٹریچر کی زبان دیکھ کر جتنا افسوس کیا جائے کم ہے۔ ایک اخبار کو ہر گز یہ حق حاصل نہیں کہ وہ پبلک کارویہ لے کر اس کے ادبی مزاج اور زبان کو بگاڑے۔ (۱۶)

پرچہ کاری دی زبان دے گن متھے جاوے تہاں ایہ سامنے آوندے نیں کہ نویں نویں لفظ تے ترکیباں مکالمیاں نوں تھیں ایہ زبان ای دیندی اے۔ پرچہ کاری دے ذریعے ای زبان وچ بوہتے تکنیکی تے لوکائی دے مختلف تے خاص حلقیاں وچ پرچلت لفظ، جملے تے نعرے زبان دا حصہ بندے نیں۔ دو جیاں زبانیں دے لفظاں نوں وی پرچہ کاری دی زبان راہیں راہ لبھدا اے۔ پرچہ کاری دی زبان دا اک کم لفظاں دی سیہان کرنا تے اوہناں نوں لوکائی وچ مقبول کرانا اے۔ پرچہ کاری نال ہمیش زبان دی بڑھوتری ہوندی اے۔ پنجابی زبان اخباراں تے رسالیاں راہیں وی اگے ودھن دی پوری کوشش کر رہی اے۔

سوقیانہ زبان (Slang Language)

ایہ زبان تان کیہ لفظاں دانال اے۔ ایہ لفظ منڈیاں یاں تھلے طبقے وچ بوہتے پرچلت ہوندے نیں۔ سلینگ وقتی ہوندا اے کجھ ورہے پرچلت رہندا اے تے فر بدل جاند اے۔

”کجھ سلینگ لفظ ہوندے نیں جسڑے ورتن دی بجائے بولن وچ بوہتے عام ہوندے نیں یعنی سلینگ عوامی زبان ہوندی اے پر اے تیکر مستند زبان دی شکل نہیں وٹائی ہوندی تے نہ ای اے لغت وچ شامل ہوئی ہوندی اے۔“ (۱۷)

کیمرج لغت وچ سلینگ نوں انج بیان کیتا گیا اے:

Slang is vocabulary that is used between people who belong to the same social group and who know each other well slang is very informal language. It can offend people if it is used about other

people or outside a group of people who know each other well, we usually use slang in speaking rather than writing. Slang normally refers to particular words and meanings but can include longer expressions and idioms...(18)

زبان دور تا دور ہونوں سو قیامہ یاں عامیانہ بنادیند اے۔ نہیں تے کوئی زبان وی عامیانہ نہیں ہوندی۔

نہ آواز گندی ہوتی ہے نہ حروف اور نہ الفاظ۔ گندگی الفاظ کی ترتیب سے پیدا شدہ مفہوم کی ایک خاص ثقافتی قدر سے نسبت

کے بعد پیدا ہوتی ہے۔ (۱۹)

پنجابی انگریزی دے حوالے نال کجھ سلیٹنگ لفظاں دیاں ونگیاں ویکھو: (۲۰)

Mint mar
Time Dasna
Speed Mar
Entry Pana
Brain Wash karna
Black Karna
Tc Karna
Dramy Baz
Lota Cracy
Wakhri Type

مادری یاں پہلی زبان:

پہلی زبان سکھن دا عمل عام طور تے ماں دی گود توں شروع ہوند اے ایس لئی عام طور تے ایہنوں مادری یا پہلی زبان اکھدے نیں۔ لیکن ہر حال وچ ایہ وی مادری زبان نہیں اکھواسکدی۔ کسے دو بے لسانی گروہ دا بال جدوں گود لیا جاوے گا تاں اوہ جس نویں لسانی ماحول وچ ودھے پھلے گا اوہی زبان ای سکھے گا۔ اپنی حقیقی ماں دی نہیں۔ لسانیات وچ مادری زبان دی بجائے ایس لئی ایہنوں پہلی زبان (First Language) اکھیا جاند اے۔ ایہی اوہ زبان ہوندی اے جہدے سکھن وچ کسے ہور زبان دا واسطہ نہیں ہوند۔ مادری زبان یاں پہلی زبان دی اہمیت توں کوئی وی انکاری نہیں اے۔

انسانی تاریخ شاہد ہے کہ جو نامراد قومیں اپنی مادری زبان کو پس پشت ڈال کر پدیری زبان کے اختیار کرنے کا ارتکاب کرتی ہیں وہ اپنی ماؤں کی توہین کرنے کے جرم میں مادی و ذہنی دونوں حیثیتوں سے کھکھ ہو کر رہ جاتی ہیں۔ آپ سمجھے میں پدیری زبان کس کو کہتا ہوں؟ پدیری زبان وہ کبھی نہ آسکنے والی زبان ہوتی ہے جو معاشی دوڑ دھوپ دیگر اقوام کے میل جول، تجارتی لین دین اور سب سے زیادہ اغیار کی غلامی کے ناجائز دباؤ کے سائے میں ایک زہریلی بیل کی طرح پروان چڑھتی ہے اور اپنی لپیٹ میں قوموں کو ان کی مادری زبان اور مادری زبان کے تمام عطا کردہ خزانوں سے محروم کر کے رکھ دیتی ہے۔ (۲۱)

جدوں کوئی بال مادری زبان یاں پہلی زبان چنگی طرحاں سکھ لیند اے تاں فرد نیادی کوئی وی زبان سوکھیا ئی نال سکھ سکدا اے۔ کیوں جے اہدے کول لفظاں تاں پہلاں ای آپکی ہوندی اے بس نویں زبان دے قاعدے قانون ای سکھنے ہوندے نیں تے اپنی پہلی لفظاں نوں اوس زبان دی لفظاں وچ ڈھالنا ہوند اے۔
گنوا ری زبان:

ایہ زبان دی سب توں مسخ ہوئی صورت ہوندی اے۔ جسوں Patois اکھیا جاند اے۔ ایہدا علاقہ بڑا مختصر ہوند اے۔ عام طور تے ایہنوں غیر مہذب تے جاہلاں دی زبان سمجھیا جاند اے۔ علاقائی لہجے دے سب توں تھلڑے روپ نوں گنوا ری بولی اکھیا جاند اے۔
طبقائی زبان:

معاشرے وچ اڈواڈ طبقیات دے لوک رہ رہے ہوندے نیں۔ جیویں، انجینیئر، استاد، ڈاکٹر، وکیل، مولوی، پنڈت، آڑھتی، ملاّج وغیرہ۔ ایہناں دی زبان وچ صوتیاتی یا قواعد کوئی فرق نہیں ہوند اصرف لفظاں دے چھنڈ یعنی لفظی دافرق ہوند اے۔ ایس زبان وچ کئی طرحاں دے پرچلت لفظ تے اصطلاحاں شامل ہو گئیاں ہوندیاں نیں۔
خفیہ زبانان:

ایہناں نوں انگریزی وچ CANT یاں آرگوت ARGOT اکھدے نیں۔ ایہ پوریاں زبانان نہیں ہوندیاں بس خاص محاورے یاں علامتی اظہار ہوندے نیں۔ جہد مقصد صرف ایہ ہوند اے کہ ایس نوں ورتن آلے حلقے توں باہر نہ کوئی ایہنوں سمجھے۔ ٹھگاں دے کجھ علامتی فقرے دیکھو: (۲۲)

علامتی فقرہ	مفہوم
دامودر	پگڑی وچ پیسے پین
پاسد یو	وانس مارو
پر شاد دو	زہر دیو
امر کرو	مار دیو

مخلوط زبان:

عام پڑھے لکھے انسان دی لفظی وچ ۲۵ ہزار لفظ ہوندے نیں۔ ایہدے نال ای صرف تے خود تے ترمیمیاں وغیرہ۔ پر لسانی عمل وچ کجھ ویلا ٹپاؤز باناں وی ہوندیاں نیں جنہاں نوں امدادی (Auxiliary) ارتباطی (Contact) یا ناوچی (Marginal) زبان کہیا جاند اے۔ جہڑی محدود مقصد لئی دوکھو کجھ زبانان بولن آکیاں وچکار ترسیل داکم دیندی اے۔ عام طور تے ایہ کاروباری لوڑاں لئی ورتی جاندی اے۔ جہدی وجہ توں ایہنوں Pidgin زبان کہندے نیں۔ ایہدے وچ کئی زبانان دے لفظ لے کے اوہناں نوں اک زبان دا قواعدی نظام لادتا جاند اے تے ایہ نظام بوہتا توں بوہتا سوکھا کردتا جاند اے۔ جیویں فعل دے سارے صیغیاں دی تھاں صرف مصدر ای ورتیندے نیں۔ ایہ زبان تھوڑا بوہت لین دین دی لوڑاں نوں پورا کرن لئی ورتی جاندی اے۔ (۲۳)

اُتے ذکر کیتیاں گئیاں زبانان دے علاوہ وی زبان دیاں کئی قسماں ہوندیاں نیں جیویں قانونی، زبان، سرکاری زبان، فنی زبان، دفتری زبان، مذہبی زبان، اشتہاراں دی زبان، سائنسی زبان وغیرہ۔

زندہ تے مردہ زبانان

دنیا وچ ان گنت زبانان بولیاں جاندیاں نیں۔ ایہناں دی گنتی بارے اج تک کوئی کچی گل سامنے نہیں آسکی۔ زبان وچ ایہ دلچسپ گل اے کہ ایہنوں پڑھے لکھے تے ان پڑھ دونوں بولدے نیں۔ زبان دا بوہتا انحصار بولن چلن اُتے ای ہوند اے۔ زبانان صدیاں تیکر صرف بولن چلن نال سہانیاں جاندیاں نیں تے اگلی نسل وچ منتقل ہوندیاں رہندیاں نیں۔ بول چال ای آگے جاکے زبان نوں لکھتی روپ وچ سنبھالن دا موجب بندی اے۔ لسانی تاریخ وچ کجھ زبانان نوں زندہ زبانان تے کجھ نوں مردہ زبانان اکھیا گیا اے۔ جنہاں دی تفصیل کجھ انج اے:

زندہ زبانان:

زندہ اوہو زبان اکھاندی اے۔ جیہدے بولن والے اجیے موجود ہوں جیہناں دی سوچ دی زبان دی اوہو ای ہووے۔ (۲۴) عالم لکھن پڑھن تے پڑھاؤں وچ زبان ورتدے نیں پر ایہدے نال ان پڑھاں دی وی اپنی تھاں اے کیوں جے اوہو زبان توں ابلاغ داکم لے رہے ہوندے نیں تے اوہو زبان وی زندہ زبان اکھوائے گی۔

بول چال اور سوچ بچار یا غور و فکر کی زبان ہی زندہ زبان کہلاتی ہے۔ خواہ اس کے بولنے والے کسی بھی تہذیبی، تمدنی اور علمی وادبی سطح پر ہوں۔ زندہ زبان کا تعلق خواندگی کی شرح سے نہیں۔ بالکل جاہل لسانی گروہ کی زبان بھی اسی طرح زندہ زبان کہلاتی ہے، جس طرح سو فی صد شرح خواندگی رکھنے والے گروہ کی ... زبان کوئی بھی ہو، اس کا ہر جزو اسی وقت تک زندہ سمجھا جاتا ہے جب تک وہ زبان زور دہتا، سنا جاتا اور یاد رکھا جاتا ہے۔ (۲۵)

زبان وچ ہمیش کجھ نہ کجھ تبدیلی ہوندی رہندی اے۔ کجھ نہ کجھ نویں لفظ شامل ہوندے رہندے نیں تے کجھ پرانے لفظ متروک دی ہوندے رہندے نیں۔ نویاں ایجاداں دے نال نال زبان دا لفظی بھنڈار وی ودھدا رہندا اے۔ اج توں کجھ ورہے پہلاں انفارمیشن ٹیکنالوجی یاں کمپیوٹر سائنس دے حوالے نال جڑیاں بوہت ساریاں شیواں دے نال پنجابی زبان وچ موجود نہیں سن تے ہن کجھ شیواں دے نال اُنچ دے اُنچ ای پنجابی زبان وچ ورتے جاندا نیں تے کجھ دے ترجمے ہو کے ورتے جا رہے نیں۔ پنجابی زبان وچ دو جیاں کئی زبانوں دے لفظ موجود نیں۔ اک زبان دو جی زبان دے لفظاں نوں اپنا لوے تاں ایہنوں چنگاگن سمجھیا جاندا اے۔

پنجابی زبان دامتراج بڑا کھلا ڈھار ہیا اے۔ ایہ زبان کدی وی متعصب نہیں رہی، ایہدی چلک داری تے تغیر پذیری نے ایہنوں بوہت سارے جھکڑاں توں بچائی رکھیا اے... ایہی لئی پنجابی زبان کول دو جیاں زبانوں دے مقابلے تے اپنے آل دوالے دیاں زبانوں دے لفظ اپنان دی بوہتی صلاحیت اے۔ میں ایہی نوں کسے وی زبان واسب توں ودھیا گن گناواں... زبان نوں ساکن نہیں ہونا چاہیدا۔ تبدیلیاں تے اونیاں ای ہوندیاں نیں تے جے زبان اوہناں نوں قبول کر لوے تاں اوہ متحرک ہو جاندا اے۔ (۲۶)

کسے وی معاشرے نوں تہذیبی تے ثقافتی ارتقاء لئی اک زبان دی لوڑ ہوندی اے جہدی وجہ توں اوہ معاشرہ ترقی دیاں راہواں تے ٹر پیندا اے۔ ماضی دیاں بوہت ساریاں زبانوں اج کوئی وی نہیں جاند۔ کجھ زبانیں کتبیاں تے لوحاں تے کجھ کتاباں وچ ای ملدیاں نیں۔ کسے زمانے وچ ایہ زبانوں وی بول چال دیاں زبانوں ہون گئیاں، ایہناں نوں وی پڑھیا لکھیا تے سمجھیا جاندا ہووے گا پر ویلے دے نال اوہ اپنے آپ وچ تبدیلی نہ لیا سکیاں۔ اوہناں دے تقدس تے جامد معیار نے بول چال نوں اوہناں توں دور کر دتا ہووے گا۔

”حرکت“ تبدیلی اور نشوونما ایک زندہ زبان کی لازمی خصوصیات ہیں، زبان جب تک زندہ ہے تب تک ارتقا پذیر رہے اور جس طرح زندگی اپنے عہد اور ماحول سے بے تعلق نہیں رہ سکتی اسی طرح زبان بھی اپنی نشوونما اور توسیع کے لیے انہیں عوامل پر انحصار کرتی ہے۔ (۲۷)

زندہ زبانیں تھلے دتے ہوئے حوالیاں نال آگے ودھدیاں نیں:

1- پڑھائی لکھائی:

جسڑی زبان پڑھائی لکھائی دی زبان ہووے اوہ بولن آلے کدی گھٹ نہیں ہو سکدے۔ کیوں جے تعلیمی نظام وچ ہر ورہے لکھاں بال اوس زبان نوں پڑھدے نیں، مقالے لکھدے نیں، نویاں تحقیقات، سائنسی دریافتاں، تاریخی حقیقتاں، کھوج پرکھ دے حوالے کم سامنے آؤندار ہندا اے جہدے نال زبان آگے ودھدی رہندی اے۔

2- ادب تے پرچہ کاری:

زبان نوں آگے ودھاوون وچ ادیب وی ڈھکواں کردار ادا کردے نیں۔ لکھاری زندہ زبانوں راہیں وڈا ادب تخلیق کردے نیں نوں لفظ تے ترکیباں وی زبان دا حصہ بندیاں نیں۔ ناول، ناولٹ، افسانہ، آبیتی، مضمون، مقالے، کالم، شاعری، راہیں زبان نوں نویں ساہملا دے نیں۔

3- مذہب:

مذہب وی زبان نوں زندہ رکھن وچ مڈھلا کردار ادا کردا اے۔ جسڑی زبان وچ بوہتیاں توں بوہتیاں مذہبی کتاباں لکھیاں جا رہیاں ہوندیاں نیں اورہ زبان آپدے آپ آگے ودھ رہی ہوندی اے تے زندہ وی رہندی اے۔ مذہبی عبادتاں، رساں، آسمانی کتاباں، حدیث دیاں کتاباں تے تفسیراں مذہبی حوالے نال زبان نوں زندہ رکھن داکار بندیاں نیں۔

4- تہذیب تے ثقافت:

تہذیبی تے ثقافتی سرگرمیاں سماج دی ساخت تے زبان دی نیت وچ وی مڈھلا کردار ادا کردیاں نیں۔ ثقافتی میلے، جشن بہاراں وغیرہ زبان نوں زندہ رکھن وچ کردار ادا کردے نیں۔

5- ترجمہ:

ترجمہ لسانی عمل نوں تیز کردا اے۔ جدوں وی کسے زبان وچوں ترجمہ ہوندا اے تاں نویں اصطلاحواں، ترکیباں وغیرہ وی دوجی زبان وچ آجاندیاں نیں تے لفظی وودھ جاندی اے۔ ایہدے نال نال نویں زبان دی ثقافت وی کھل ڈھل کے سامنے آجاندی اے۔

ترجمے کی اہمیت کسی طرح تخلیق سے کم نہیں ہے۔ ترجمے میں تخلیق کو از سر نو پانا ہوتا ہے اس لیے امریکہ میں ترجمے کے لیے دوبارہ تخلیق Recreation کا لفظ بھی استعمال کیا گیا ہے۔ مترجم کا کام صرف لسانیاتی نہیں بشریاتی Anthro Polological بھی ہے یعنی اسے صرف اصل زبان Source Language سے ہی واقفیت نہیں ہونی چاہیے۔ اس زبان کی تہذیب اور معاشرے سے بھی آشنا ہونا چاہیے۔ (۲۸)

ایس لئی کہیا جاند اے کہ زبان وچ جنی اہمیت زبان دے علم دی اے اوئی ای ترجمے دی وی اے۔ زبان دی بڑھوتری، ودھن پھلن، ارتقا وچ ترجمے دا مڈھلا کردار ہوندا اے۔

ترجمہ محض علوم کے فروغ ہی میں حصہ نہیں لیتا بلکہ انسانی گروہوں کے درمیان ذہنی مفاہمت بھی پیدا کرتا ہے۔ (۲۹)

پنجابی شاعری تے نثر اے مغربی اثرات خاص طور تے انگریزی زبان تے ادب دے پرچھوایں بڑے گوڑھے نیں۔ پنجابی لسانیات دے حوالے نال وی مڈھلا کم انگریزی وچ ای ہویا اے ایس لئی لسانی حوالے نال وی ترجمے دی اہمیت نوں انکار نہیں کیتا جاسکدا۔

مردہ زبان:

مندرجہ بالا گلاں نوں کھ رکھدے اسیں ایس سٹے تے اڑے آں کہ جس زبان وچ لکھائی پڑھائی نہ ہووے، جہدے وچ ادب تخلیق نہ ہو رہیا ہووے، جہدے وچ مذہبی تے دینی کم نہ ہو رہیا ہووے، جسری ثقافتی تے تہذیبی رویاں دی ترجمانی نہ کرے، جہدے وچ نویاں ترکیباں لفظی، اصطلاحواں نہ آریاں ہوون اوہ زبان ہولی مردہ ہو جاندی اے۔ سردار محمد خاں مردہ زبان بارے لکھدے نیں:

جے کر اپنے بولن والے انسان یعنی اہل زبان (First Speaker) موجود نہ ہون جیہڑے گھٹ توں گھٹ اک وطن وچ اک جماعت ہو کے کسی زبان نوں اپنی سوچ دی زبان نہ بنا سکے تاوہ زبان مردہ زبان کہاندی ہے۔ (۳۰)

مردہ زبانناں اوہ ہونداں نیں جہناں نوں کوئی مادری پہلی زبان دے طور تے نہیں بولدے۔ جس زبان نوں کجھ لوک مادری زبان دے طور تے بولدے نیں اوہ زندہ اے۔ اگر کسے زبان دا کوئی وی مادری زبان دے طور تے بولن آلا نہ ہووے لیکن فروی اوس زبان وچ کجھ لوک کم کردے ہوون یاں لکھدے پڑھدے ہوون تاں وی اوہ مردہ ای آکھوئے گی۔ لکھنا پڑھنا کسے زبان نوں زندہ نہیں رکھ سکدا مادری زبان دے طور تے بولیا جانا ای حیاتی دی اک علامت اے اسرائیل وچ عبرانی تے ہندوستان وچ سنسکرت ایسے قسم دیاں مصنوعی طور تے زندہ پر اصل وچ مردہ زبانناں نیں۔ (۳۱)

زبان اک دن وچ نہیں بن جاندیاں اتے نہ ای اک دن وچ مٹ جاندیاں نیں۔ لسانی تبدیلی دا عمل صدیاں بعد آؤندا اے۔ انج مردہ زبان نوں مردہ ہوون وچ وی کئی صدیاں لگدیاں نیں۔ اصل وچ عصری تقاضے پورے نہیں کر سکدیاں تے جدید دور دے مطابق اپنے آپ نوں مڈھال نہیں سکدیاں۔

کوئی زبان اچانک نہیں مرجاتی اور نہ ہی اس کی جگہ کوئی دوسری زبان اچانک پیدا ہو جاتی ہے۔ زبان کی خاص چیزیں اس زبان کے قوانین اور قواعد ہوتی ہیں اور عوام کے گہرے رشتے اور الفاظ کے حسین ذخیرے ہوتے ہیں۔ یہ چیزیں جب تک زبان کے ساتھ ہیں زبان کی موت ناممکن ہے۔“ (۳۲)

زبان دے مردہ ہوون دا اک کارن تقریری روپ توں بوجھنا پورے نہیں کر سکدیاں تے جدید دور دے مطابق اپنے آپ نوں مڈھال نہیں سکدیاں۔ کجھ صورتاں وچ اک زبان دے بولن آلا سیاسی یا تہذیبی حیثیت نال دوجیاں زبان دے اثر تھلے آکے ہولی ہولی اپنی زبان توں ہتھ دھو ہندے نیں جیویں امریکہ دے حبشیاں نے اپنی زبان چھڈ کے انگریزی اختیار کر لئی۔ مردہ زبان دی اک قسم مڈھلی اصل (Proto) زبان ہوندا اے۔ ایہ کسے خاندان یا اسٹاک دی صورت اعلیٰ ہوندا

اے۔ عام طور پر ایہدے لفظ تے روپ تاریخی تے تقابلی طریقیاں نال دریافت کیتے جاندے نیں۔ لکھتی ریکارڈ گھٹ ای ہوند اے۔ پروڈی سب توں چنگی ونگی پروڈی ہند یورپی اے یعنی اوہ قدیم اصل زبان جہدے توں یونانی لاطینی اور ستائے ویدک زبانیں نکلیاں۔ (۳۳) زبان دامن نام مرن طرحاں نہیں ہوندے ایہدے نال ہور وی کئی شیواں جڑیاں ہونداں نیں۔ زبان دے مرن تے جنم دے نظام بارے سردار محمد خاں لکھدے نیں:

زبان دامن دہو جانا عام موت وانگوں نہیں ہوند۔ بلکہ اوہناں دے اہل زبان دالیں جہان توں اُٹھ جانا ہوند اے۔ ایس طرح پرائیاں زبانیں دھیرے دھیرے بدل دیں آخر نویاں زبانیں نوں جنم دیندیاں رہندیاں نیں، کیوں جے پرائیاں زبانیں داپنا نظام بدل چکا ہندا اے تے اوہدے توں پیدا ہوئیاں نویاں زبانیں دے نویں نظام دے مقابلے تے پرانے نظام دے بولنے والے باقی نہیں رہندے اک خاص ویلے دی بدلی ہوئی زبان دی حالت دا علم ”ہمہ وقتی لسانیات“ (Synchronic Linguistics) آکھواندی ہے، ایہدے مقابلے تے زمانے گزرن نال زبانیں وچ جسرٹیاں تبدیلیاں آوندیاں نیں ایہدا علم ”تاریخی لسانیات“ (Historical or diachronic linguistics) آکھواندا اے۔ جدوں اک علاقے دی زبان دی جگہ تے کوئی دوجی زبان حاوی کیتی جا رہی ہووے، تاں پہلی زبان نوں دوجی زبان داپٹھلا کیرت (Substratum) کیہا جاند اے۔ ایس نچلے طبقے دا گھسدا ہویا اثر وی نویں زبان اُپر کئی طریقیاں تے درجیاں توڑی رچ جاند اے۔ (۳۴)

حوالے

- (۱) آل احمد سرور، پروفیسر۔ مجموعہ تنقیدات (لاہور: الو قاری پبلی کیشنز، س، ن، 270، 271۔
- (۲) گیان چند، عام لسانیات، (لاہور: بک ٹاک، 2018ء)، 56۔
- (۳) محمد اشرف کمال، لسانیات اور زبان کی تشکیل، (لاہور: عبداللہ اکیڈمی، ۲۰۱۸ء)، 27۔
- (۴) برج موہن دت تریہ کیفی۔ منشورات (لاہور: مکتبہ معین الادب، 1950ء)، 27۔
- (۵) وزیر آغا۔ نئے تناظر (لاہور: آئندہ ادب، 1981ء)، 90۔
- (۶) محمد علی صدیقی ڈاکٹر۔ نشانات (کراچی: ادارہ عصر نو، 1981ء)، 138۔
- (۷) محمد اشرف کمال، لسانیات اور زبان کی تشکیل۔ 28۔
- (۸) شان الحق حق، زبان کے معیار کا مسئلہ، مشمولہ اخبار اردو اکتوبر 2009ء، 4۔
- (۹) سہیل بخاری، تشریحی لسانیات (لاہور: فضلی سنز، 1998ء)، 68۔
- (۱۰) محی الدین حسن۔ وی کی بیگماتی زبان (نئی دہلی: مکتبہ جامعہ، 2012ء)، 8۔
- (۱۱) سہیل بخاری، اردو کی زبان (کراچی: فضلی سنز، 1997ء)، 35۔
- (۱۲) سہیل بخاری، اردو کا روپ (لاہور: آزاد بک ڈپو، 1971ء)، 16۔
- (۱۳) احتشام حسین، آغا سہیل۔ اردو لسانیات کا مختصر خاکہ (لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، س، ن، 22۔
- (۱۴) افضل حسین، قاضی۔ میر کی شعری لسانیات (دہلی: عرشہ پبلی کیشنز، 2010ء)، 31۔
- (۱۵) سہیل وحید۔ صحافتی زبان (لاہور: نگارشات، 1998ء)، 38۔
- (۱۶) منشورات، 196۔

- (۱۷) احمد شہزاد۔ (ترجمہ تے ترتیب) پنجابی لسانی سانجھ (لاہور: سانجھ پبلشرز 2020ء) 233
- (۱۸) قاسم یعقوب۔ اُردو سلیڈنگ لُغت (فیصل آباد: شمع بکس، 2016ء) 49
- (۱۹) سید محمد تقی، ادب فحاشی اور سماجی قدریں۔ مشمولہ روشنی کم تپش زیادہ، 130
- (۲۰) پنجابی لسانی سانجھ، 233، 234
- (۲۱) وحید نسیم۔ اردو زبان اور عورت 1964ء، 5
- (۲۲) عام لسانیات۔ 73-
- (۲۳) عام لسانیات۔ 75-
- (۲۴) سردار محمد خاں، (سودھنار) آر خانم۔ پنجابی زبان (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2017ء) 29-
- (۲۵) خلیل صدیقی، زبان کیا ہے؟ (ملتان: بیکن بکس، ۱۹۸۹ء)، 43-
- (26) C.L. Narang: History of Punjabi Literature, National Book Shop, Chandni Chowk, Delhi, P2
- (۲۷) صحافتی زبان، 217
- (۲۸) مجموعہ تنقیدات، 795
- (۲۹) حامد بیگ، مرزا، ڈاکٹر۔ مغرب سے نثری تراجم (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1998ء) 19-
- (۳۰) پنجابی زبان، 29-
- (۳۱) عام لسانیات، 72
- (۳۲) شکیل الرحمن۔ مقدمہ۔ زبان اور کلچر (سرینگر کشمیر: شاہین بک سٹال، 1958ء) 17-
- (۳۳) عام لسانیات، 72
- (۳۴) پنجابی زبان، 30-